

Violetta Krawczyk-Wasilewska

E-folklor w dobie kultury digitalnej

Szkice i studia

z przedmową Andy'ego Rossa

E-folklor w dobie kultury digitalnej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Violetta Krawczyk-Wasilewska

E-folklor w dobie kultury digitalnej

Szkice i studia

z przedmową Andy'ego Rossa

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Violetta Krawczyk-Wasilewska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Zakład Etnologii i Folklorystyki, 90-131 Łódź, ul. Lindleya 3/5

RECENZENT
Dionizjusz Czubala

REDAKTOR INICJUJĄCY
Iwona Gos

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Małgorzata Szymańska

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Pieter Brueghel the Elder – The Dutch Proverbs
<https://commons.wikimedia.org>

© Copyright by Violetta Krawczyk-Wasilewska, Łódź 2016
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07609.16.0.M

Ark. wyd. 7,5; ark. druk. 10,25

ISBN 978-83-8088-337-6
e-ISBN 978-83-8088-338-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Podziękowania	7
Przedmowa (Andy Ross)	9
I. Sztuka Bruegla, czyli folklorysta online	13
II. e-Folklor jako zjawisko kultury digitalnej	23
III. Nowa folklorystyka w świetle cyfrowych zasobów dziedzictwa kulturowego	47
IV. Po 11. września. Humor digitalny jako wyraz globalnego lęku	65
V. Haitański pakt z diabłem. Podanie globalne czy potęga e-pogłoski?	79
VI. Fenomen serwisów randkowych w skali globalnej	91
VII. Randka z awatarem, czyli o społecznym znaczeniu tożsamości wirtualnych	113
VIII. Globalna opowieść kulinarna w Internecie	129
Bibliografia	145
Spis rycin	163

Podziękowania

W tym miejscu pragnę podziękować moim szacownym brytyjskim Kolegom i Przyjaciołom, którymi są Dennis Beer, Andy Ross i David Shirley za Ich uprzejmą pomoc w różnych stadiach realizacji mojego projektu badawczego. Szczególne podziękowania kieruję do filozofa i blogera – Andy’ego Rossa za napisanie przedmowy do niniejszej publikacji.

Autorka

Łódź, 7 lipca 2016 r.

Przedmowa

Folklorystyka to badanie folkloru z zastosowaniem podejścia metodologicznego humanistyki, ale także przenikliwej obserwacji charakterystycznej dla nauk ścisłych. Folklor bowiem, wyrażając ludzką kulturę i dziedzictwo, pomaga w definiowaniu naszej etniczności i tożsamości kulturowej.

Profesor Violetta Krawczyk-Wasilewska, autorka esejów zawartych w tej książce, jest doświadczonym badaczem folkloru, mającym za sobą długą i owocną karierę naukową. Zajmowała się teorią i historią folklorystyki oraz badaniem źródeł wiedzy o folklorze, głównie ustnymi przekazami narracyjnymi funkcjonującymi lokalnie, ale nie stroniła też od przekazów w formie drukowanej i obrazowej. Całkiem niedawno poszerzyła swą bazę źródłową o folklor przekazywany drogą elektronicznych multimediiów.

Kultura *online* i kultura digitalna stanowią siłę napędową procesu globalizacji, a także podążają w ślad za tym procesem. Globalna kultura multimedialna to nie tylko zagrożenie dla tradycyjnego folkloru, ale także tworzenie całkiem nowych jego form, częstokroć w sposób zaskakujący. Różnorodne tematy poruszane w tej książce obszernie ilustrują zakres i możliwości współczesnych studiów folklorystycznych. Moje skrótkowe uwagi są jedynie przykładowym wzmiankowaniem treści zawartych w publikacji.

Czytając tę książkę, okazuje się, że szczęśliwy traf może odegrać rolę inspirującą w podjęciu kwerendy nad stanem badań naukowych. Tak się też stało, kiedy Autorka, przeglądając Internet, odkryła przez przypadek obraz folklorystyczny, znany jako *Przysłowia niderlandzkie*, namalowany w roku 1559 przez Pietera Bruegla Starszego (rozdział I). To fascynujące dzieło sztuki jest ilustracją około setki flamandzkich przysłów i wyrażeń przysłowiowych, których większość pozostaje w ciągłym użyciu jako element wielu zasobów językowych ludów europejskich.

W obecnej dobie każdy użytkownik tabletu lub smartfonu może być odbiorcą plotek, pogłosek, żartów, głupich kawałów, czarnego humoru, a także tzw. legend miejskich, listów łańcuszkowych i innych przekazów, przeważnie fikcyjnych, funkcjonujących w różnych wariantach i odmianach. Odbiorca może rozsiewać je w Sieci i udostępniać całemu światu w ciągu kilku sekund, stając się ich biernym nosicielem, aktywnym modernizatorem lub twórcą (rozdział II). Większość tego zalewu informacji ma charakter wysoce efemeryczny, ale te efemerydy są płodnym źródłem nowych efemeryd w eksplodującej obfitości materii, którą badaczka określa mianem e-folkloru.

Nowych mediów używa się zarówno w poważnym biznesie, jak i w niepoważnej rozrywce, ale także w celu wymiany poglądów oraz dzielenia się – z innymi ludźmi – osobistymi emocjami i opiniami. Sieć internetowa stała się globalną encyklopedią globalnego ludu, nie tylko w postaci Wikipedii, ale także jako kreatywna platforma publikująca wszelkiego rodzaju treści. Aktywność ta jest źródłem zasilania folkloru digitalnego, który obecnie stanowi lwią część zbiorowej kultury ogólnoludzkiej i dziedzictwa (rozdział III). Ponieważ misją UNESCO jest ochrona światowego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, a misją Rady Europy – ochrona i promocja zasobów europejskich, przeto zarówno UNESCO, jak i UE ze swoimi regulacjami pełnią obecnie funkcję strażników naszego nie tylko dawnego, ale i współczesnego (także digitalnego) folkloru.

Technologia cyfrowa niesie również – jak w wypadku Arabskiej Wiosny – konsekwencje natury politycznej. W rozdziale IV Autorka wspomina, iż po pamiętnych atakach z 11 września 2001 roku, w świecie folkloru *online* pojawiły się paskudne memy. Przypomniały nam one, że co najmniej w odniesieniu do terroryzmu tzw. czarny humor, zarówno werbalny, jak i wizualny może odgrywać trzy role: informacyjną, ostrzegawczą i terapeutyczną. Dla wytrawnego bowiem folklorysty nawet złe memy okazują się dobrą strawą.

Jak wynika z publikacji, dziennikarskie serwisy informacyjne bywają też zarzewiem folklorystycznych eksplozji *online*, o czym Autorka pisze w rozdziale V. Tamże przypomina, że 12 stycznia 2010 r. trzęsienie ziemi dotknęło małą wyspiarską nację na Haiti. Trzęsienie skutkowało setkami tysięcy rannych i zabitych oraz sprawiło, że prawie milion bardzo biednych ludzi pozostał bez dachu nad głową.

Kłęska żywiolowa przyniosła nie tylko współczucie i wsparcie, ale także wrogość, mającą swe korzenie w moralnych i magicznych aspektach przeszłości Haitińczyków. Dzień po trzęsieniu ziemi na Haiti znany amerykański teleewangelista Pat Robertson zasugerował, że historia haitańskich kłęsk żywio-

łowych oraz polityczne wrzenie mają związek z paktem z diabłem, zawartym przez przywódców rewolucji 1791 r. skierowanej przeciwko rządowi Francuzów.

Haiti pojawia się także w kontekście folkloru AIDS. We wczesnych latach epidemii wielu twierdziło, że rozprzestrzenianie się HIV związane było z grupą ryzyka zwaną 4H, w skład której wchodziło: homoseksualiści, heroiniści, hemofiliacy oraz Haitańczycy, uprawiający kult *voodoo*. Tego rodzaju przekazy są częścią długiej tradycji podań i legend związanych z plagami, do których nawiązują treści lokujące się na pograniczu *sacrum* i *profanum*. Skoro przekazy folklorystyczne wywodzące się ze średniowiecza oraz z dzisiejszych wiadomości (tzw. newsów) traktują pojęcie plagi jako skutek łamania tabu przez ludzi, przeto nawet współczesny amerykański teleewangelista może traktować plagę jako gniew Boży.

Nowy świat urządzeń cyfrowych oraz media społecznościowe zmieniają wiele aspektów współczesnego życia. Wszechwładne aplikacje *online* i atrakcyjne media społecznościowe funkcjonujące w podręcznych urządzeniach mobilnych zachęcają ludzi do poruszania się w kierunku nowej przestrzeni i do działań, które w przeszłości wykonywano wyłącznie osobiście.

Dla milionów ludzi randki *online* są obecnie częścią codziennego życia. Ta tendencja wydaje się odzwierciedlać wzrost poziomu ludzkiej samotności w wielu rozwiniętych krajach. Nawet związki międzyludzkie stały się towarem, a witryny internetowe randek *online* są dla nich targowiskiem i walutą. Widzimy tutaj korelację ze zglobalizowanymi stylami życia, wzrostem mobilności oraz z rozpadem tradycyjnych więzi rodzinnych.

W Wielkiej Brytanii liczba osób żyjących samotnie wzrosła ponad czterokrotnie w przeciągu ostatnich czterech dekad i stanowi obecnie jedną czwartą populacji. Brytyjskie serwisy randkowe *online* mają największą liczbę użytkowników w porównaniu z innymi europejskimi serwisami towarzysko-matrymonialnymi. Autorka przebadła brytyjskie postawy społeczne wobec randkowania *online*, prowadząc badania w działaniu (tzw. *action research*) już w roku 2008, a pisze o nich w rozdziale VI.

Od stuleci tożsamość indywidualna nie różniła się od tożsamości zbiorowej, a osobie, która próbowała żyć jako odszczepieniec, groziło wykluczenie społeczne. Dzisiaj ludzie mogą pokonać własną izolację, tworząc w Sieci nowe, często mnogie tożsamości. Autorka, z moją pomocą, omawia to filozoficzne zagadnienie w eseju na temat randek z użyciem awatarów (rozdział VII).

Wymyślonej tożsamości zwykle towarzyszy animowany obraz graficzny zwany „awatarem”. Randkowanie w Sieci z wykorzystaniem awatarów pozwala ludziom na bardziej swobodne niż w realnym świecie wzajemne odkrywanie

siebie samych. Niczym piloci linii lotniczych, spędzający przy symulatorach większość czasu poświęconego treningom, pary małżeńskie nieodległej przyszłości będą przypuszczalnie korzystać z randek awatarowych w czasie wzajemnego poznawania się i zalotów.

Na koniec wreszcie, w rozdziale VIII, Autorka rozważa zjawisko kultury kulinarnej w Internecie. Współczesny dyskurs dotyczący jedzenia, szczególnie zaś ten, który prowadzony jest w obrębie mediów społecznościowych, wywiera istotny wpływ na codzienne *menu* wielu ludzi na całym świecie. Internet jest bowiem światową księżką kucharską, a globalna kultura kulinarna odkrywa szeroką gamę sposobów podejścia do żywności i jedzenia. Wszystko to jest przedmiotem ujęcia narracyjnego tej złożonej problematyki, którą w Internecie reprezentują liczne „plemiona” smakoszy i kucharzy.

Profesor Krawczyk-Wasilewskiej należy się pochwała za owocne połączenie w całość rozproszonego materiału badawczego i umożliwienie przyszłym folklorystom wyzyskania przeprowadzonych przez Nią kwerend i analiz oraz erudycyjnych spostrzeżeń. Książka niniejsza jest bowiem fascynującym i efektywnym ćwiczeniem kreatywnego wykorzystania nowoczesnych materiałów źródłowych w celu wzbogacenia i poszerzenia ugruntowanej dyscypliny naukowej.

Andy Ross

Oxford–Poole, czerwiec 2016 r.

Rozdział I

Sztuka Bruegla, czyli folklorysta online

Od początku mojej długiej kariery naukowej zawsze interesowałam się folklorem, a to wiązało się z koniecznością korzystania z różnych materiałów źródłowych. Przeważnie jednak dominowały w nich gatunki narracyjne, przekazywane drogą ustną wśród określonej grupy społecznej, ale też korzystałam z wersji drukowanych i wizualnych, krążących po Polsce, a także poza jej granicami, w różnych miejscach Europy.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. i w pierwszych latach nowego stulecia zauważyłam gwałtowny wzrost liczby wariantów elektronicznie przekazywanych gatunków folklorystycznych, co czyniło Internet skarbnicą pierwotnych i wtórnych danych źródłowych oraz magazynem pamięci ówczesnego, globalnego pokolenia użytkowników Sieci. Wkrótce okazało się, że najbardziej fascynującym aspektem Internetu jako bazy danych folklorysty jest możliwość studiowania ustnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w sposób diachroniczny, a nie tylko synchroniczny.

Przeglądając Internet, pewnego razu przypadkowo natrafiłam na „folklorystyczny” obraz znany jako *Przysłowia niderlandzkie*, namalowany w roku 1559 przez mistrza renesansu – Pietera Bruegla Starszego. Mimo że nie znałam tego właśnie obrazu (być może dlatego, że przysłowia nie są gatunkiem narracyjnym...), to znane mi były inne prace tego niezwykle płodnego artysty, zwłaszcza te, które przeszły do historii malarstwa jako tzw. dzieła wieśniacze, czyli malowidła o charakterze etnograficznym¹. Pamiętałam też, że jego dzieło *Procesja do Kalwarii* (z roku 1564) dało niezwykle impuls twórczy polsko-szwedzkiej koprodukcji filmowej pt. *Młyn i krzyż*², inne zaś jego malowidło – *Dwie małpy* – zainspirowało naszą noblistkę Wisławę Szymborską do napisania utworu

1 Np. *Walka postu z karnawałem* (1559), *Zabawy dziecięce* (1559–1560) czy *Chłopskie wesele* (ok. 1568).

2 Filozoficzny film z roku 2011, wykonany w technologii cyfrowej CGI i 3D, wyreżyserował Lech Majewski na podstawie książki M. F. Gibsona *The Mill and the Cross. Peter Bruegel's Way to Calvary* (Acatos: Lausanne 2001). Niczym *tableau vivant* film pokazuje sceny z życia wplecione w losy 12 postaci „wyjętych” z malowidła i miesza ich monologi z wypowiedziami samego Bruegla, który mękę Chrystusa zestawia z religijnym prześladowaniem Flandrii przez katolickich Hiszpanów (1564).

poetyckiego³. To wystarczyło, by odczuć nieodpartą potrzebę („jak mus, to mus” – mówi stare ludowe porzekadło...) poszukiwania w Sieci dalszych informacji na temat interesującego mnie obrazu.

Paremiograficzne i symboliczne dzieło Pietera Bruegla Starszego, zatytułowane *Die niederlandischen Sprichwörter* znajduje się od roku 1913 w muzeum Gemäldegalerie w Berlinie. Ten olejny obraz został namalowany na desce dębowej o wymiarach 117 x 163 cm (ryc.1) i należy do tzw. malarstwa rodzajowego, ponieważ tło obrazu stanowi wiejskie i jednocześnie nadmorskie gospodarstwo, wypełnione licznymi, aktywnie działającymi weń postaciami. Treścią symboliczną obrazu jest ilustracja ponad 80 flamandzkich zwrotów idiomatycznych, obiegowych wyrażen przysłowiowych i przysłów, z których większość jest nadal stosowana w wielu językach europejskich (ryc. 2).

Co ciekawe, hasło *Przysłowia niderlandzkie* zostało przetłumaczone w Wikipedii na 24 (sic!) języki, przy czym warianty językowe oferują zróżnicowany zakres informacji o obrazie⁴. Na szczęście polski przekład hasła zawiera także długą listę przysłów i wyrażen cytowanych w dziele artysty, łącznie z objaśnieniami ich współczesnego, ale też uniwersalnego znaczenia, natomiast wersja holenderska wskazuje ich lokalizację w gęsto „zaludnionym” malowidle, a to dzięki ponumerowaniu i wyekstrahowaniu oznakowanych fragmentów w postaci miniaturowych kopii (ryc. 3a, b).

Trzeba tu nadmienić, że duża liczba cytowanych w obrazie przysłów i porzekadeł pochodzących z północnej Brabancji jest także znakomicie udokumentowana w polskim katalogu paremiologicznym⁵; niektóre zaś z nich są nadal używane w bezpośredniej lub zmodyfikowanej postaci, a wiele już było notowanych wieki temu w polsko- i łacińskojęzycznych staropolskich tezaurusach⁶.

³ W. Szymborska, *Dwie małpy Bruegla*, [w:] *Wołanie do Yeti*. Wiersze, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1957.

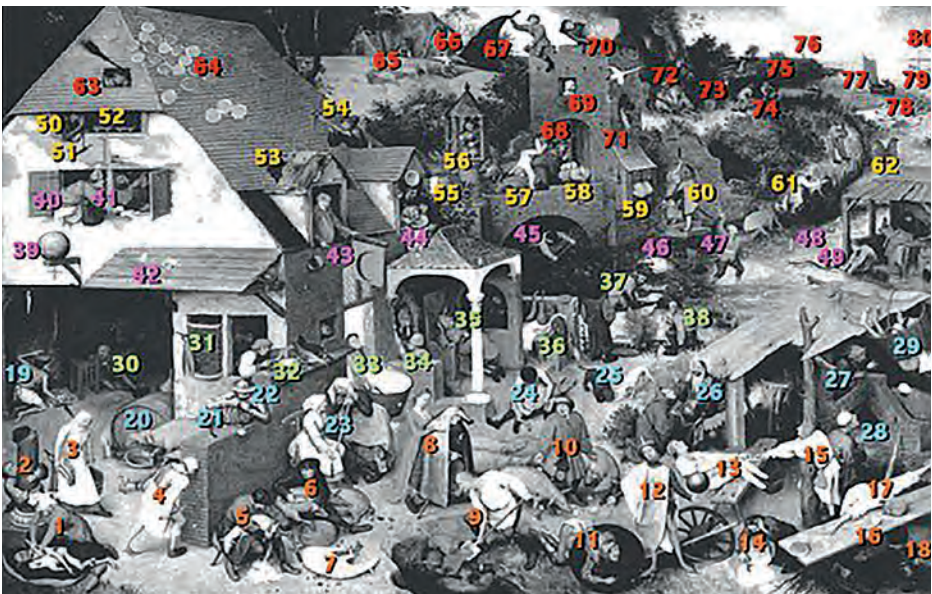
⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Netherlandish_Proverbs, (dostęp 12.05.2015).

⁵ J. Krzyżanowski et al. (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich, t. I-IV*, Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa 1969–1978.

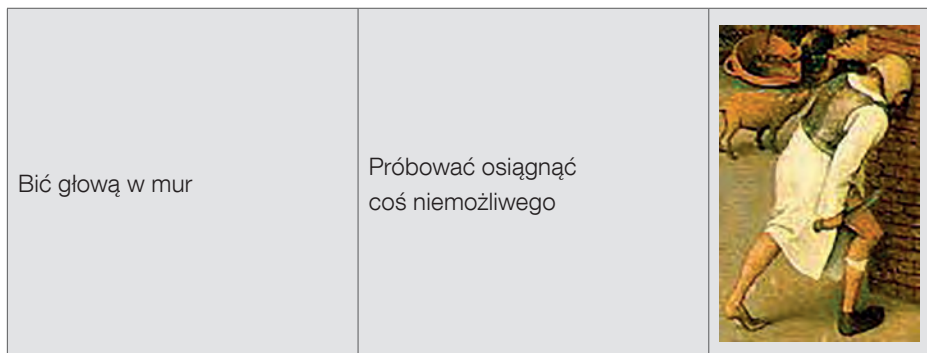
⁶ Np. G. Cnapius [Grzegorz Knapski]: *Thesaurus Polono-Latino-Graecus seu promptuarium linguae Latinae et Graece*. Vols, I–II. F.Caesario: Cracovia [Kraków] 1621. Tom III (*Adagia Polonica...*) był wydany w 1632 i liczył 1400 stron o wymiarze A4.

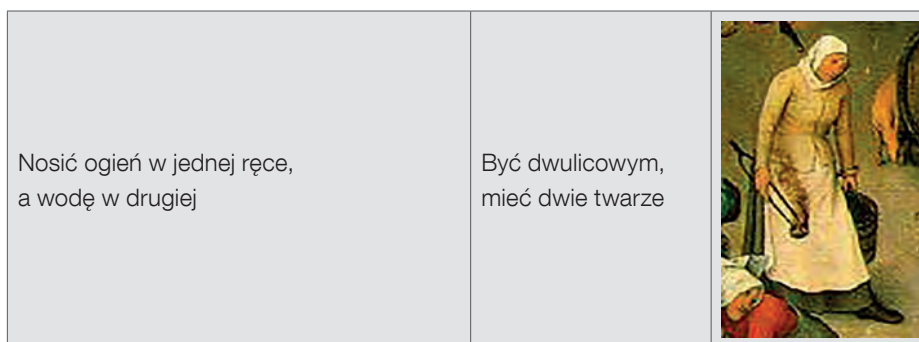
Rycina 1. Pieter Bruegel Starszy: *Przysłowia niderlandzkie* (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/7e/Pieter_Brueghel_the_Elder_-_The_Dutch_Proverbs_-_Google_Art_Project.jpg/)

Rycina 2. [*Przysłowia niderlandzkie*] (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c9/Bruegel6.jpg/500px-Bruegel6.jpg>)

Rycina 3a. Fragment (poz. nr 4, kwadrant lewy dolny)

Rycina 3b. Fragment (poz. nr 3, kwadrant lewy dolny)

W trakcie internetowej kwerendy odkryłam, że zarówno mistrz⁷, jak i jego syn, Pieter Brueg[h]el, wykonali, co było wówczas w zwyczaju, wiele kopii i wariantów omawianego obrazu, stąd też *Przysłowia niderlandzkie* znane były pod różnymi tytułami, jako to: *Przysłowia flamandzkie*, *Świat do góry nogami*, *Głupota świata czy Błękitny płaszcz* (prawdopodobnie nazwa oryginału – *De Blauwe Huyck*), przy czym nie wszystkie powyższe wersje przedstawiają dokładnie ten sam zestaw wyrażen przysłowiowych, które cytowane są w głównym haśle Wikipedii i dokumentowane na podstawie analizy malowidła z Gemäldegalerie w Berlinie.

Dobór przysłów i wyrażen przysłowiowych prezentowanych w dziele Bruegla wskazuje, iż artysta był nie tylko utalentowanym ilustratorem powie-

⁷ Artysta namalował wcześniej kilka mniejszych obrazów poświęconych przysłowiom, że wymienię *Duże ryby jedzą małe ryby* (1556) lub *Dwanaście przysłów* (1558). https://en.wikipedia.org/wiki/Netherlandish_Proverbs, (dostęp: 12.05.2015).